

Listéra

1 - 2012

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
27. årgang, 2012, nummer 1

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, Langerødvegen 4, 3719 Skien
Tlf.: 35 50 01 35 / 91595087

Styremedlem: Esther Broch, Oscars gate 53, 3725 Skien
Tlf.: 35 53 05 86 / 90015286

Styremedlem: Christian Kortner, Chr. Magnus Falsensgt. 6A, 3714 Skien
Tlf. 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4, 3911 Porsgrunn
Tlf.: 35 28 95 17 / 91310296

Styremedlem: Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn
Tlf.: 47287740

1. Varamedlem: Harald Stendalen, Wettergreens veg 5, 3738 Skien
Tlf.: 95422617

2. Varamedlem: Anne Vinorum, Raskenlundvegen 29, 3928 Porsgrunn
Tlf: 35 51 41 17

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohag@online.no),
Kristin Vigander (kristvi@gmail.com), Thor Wiersdalen (thorwiers@gmail.com)

Forsidebildet: Tyrihjel *Aconitum lycoctonum*. Foto: Norman Hagen

ISSN: 0801 - 9460

PINSETIDER OG PINSELILJE

Sigrid Nordskog, tekst og akvarell

Pinsetider

Var pinsti sein hadde det gjerne so smått byrja grønkast. Då var det tid for å reise ein tur atti heiane, for å sjå om det såg lagleg ut med sauebeite. Var det kome eit lite grønt flor av smyle og bjørke-knuppene var i ferd med å breste ut, kunne ein so smått tenkje på det. Sauene gjekk oftast heime i jordet og det var viktig å få dei av garde før det blei snaubeita. Store og små fylgde sauflokken til heiars, det var ulikleg moro. Sume låmb kunne vera i minste laget, kanskje dei måtte berast over bekken. Sauene hadde det travelt med å koma seg avgarde, samstundes som dei skulle ha med seg mest mogleg av knuppar og gras. Og attpåtil passe på låmbi at dei ikkje tulla seg for langt vekk.

Pinselilje

Narcissos poëticus

PÅSKELILJEFAMILIEN

Det var Linné som gav navn til pinselilja. Han såg nok at markene var fulle av dei skinande kvite blomane på denne tida.

Whitsun lily er det engelske navnet. Pinsedagen var den store dåpsdagen i Oldkyrkja, og "White Sunday" har navn etter dei kvite klede som dåpskandidatane bar.

Pinselilja er planta i hagar, men forvillar seg gjerne vidare utover. Planta er livskraftig og greier seg jamvel høgt til fjells. Der ein finn forlatne gardar og hagar kan ein finne pinseliljer som liver vidare, utan tilsyn eller stell av noko slag. Der står dei til minne om draumane til dei som eingong planta dei, saman med gamle rosebuskar, toppklokke og rabarbra.

Sigrid Nordskog, Tjønnegrend
TJØNNEGREND-SERIEN

NYTT FRA STYRET VÅREN 2012

Årsmøtet ble avvirket uten kampvotering og benkeforslag, og nytt styre er på plass uten store forandringer i sammensetningen. Vi har hatt vårt første styremøte, og det endelige turprogrammet for sesongen er på plass med et mangfold av turer. Det varme været har gjort at vårblomstringen allerede er i gang, men der er nok fortsatt blomstrende blåveis igjen til 15. april.

I år avholder NBF landsmøte på Karmøy første helgen i juni, og vi deltar med to delegater.

Som dere vel har fått med dere, har det i 2011 vært stor aktivitet med kartlegging av nye områder i Nome, Sauherad og Siljan. Det er fortsatt mange områder i disse kommunene som vi ønsker å se nærmere på, så aktiviteten blir nok ikke mindre i år.

Til sist en oppfordring til dere alle: Det har vært en tendens til nedgang i deltakelsen på turene på Villblomstenes dag. Derfor: Ta med naboen, venner og kjente på tur den dagen. Det vil alltid være en tur nær deg.

For styret
Esther Broch

KLIPP FRA *Blyttia*

Redaksjonen i *Listéra* har med interesse lest lederen i siste nummer av *Blyttia* og har ikke klart å motstå fristelsen til å klippe ut og vise frem den første tredjedelen av den.

Det er hyggelig at bladet generelt, og forfatterne spesielt, får hederlig omtale fra "høyeste hold".

Vi regner med at det fortsatt vil strømme på med stoff fylt med botanikkglede fra skrivelystne bidragsytere.

Leder

Våren er her, og vi er alle fulle av forventninger til hva det nye botanikkåret kan bringe. På vei hjem fra styremøte i Oslo, sitter jeg på toget og gleder meg over å lese *Listéra*, tidsskriftet til Telemark Botaniske Forening. Her riktig

bobler gleden over floraen de har rundt seg i Telemark, ja og gleden smitter! David Mundal forteller om sitt møte med orkideen huldreblom, og han er en fantastisk forteller! Jeg får umiddelbart lyst til å følge i hans fotspor og oppsøke huldreblomens voksested i eventyrskogen. Jeg vil gjerne oppfordre alle til å benytte lokalforeningenes tidsskrifter til å formidle gleden de føler over å finne spennende planter! La oss dele gleden!

VÅRTANKER

Jeg går meg en tur
når dagen er på hell,
tankene mine er der,
bare for meg selv.

Mens fuglene synger
I grantreets topp,
da våkner mine tanker
til noe som er fint og godt.

Et lite smil fra den
jeg møter på min vei,
du vil ikke tro
hvor det varmer meg!

Hestehov, jeg ser deg,
du er så fin der du er,
pyntet med gult
i vårens nye klær.

Dikt av Nina Lervik

Nabolagets ville vekster:

ÅKRENES, BYENS OG TUNETS ØRKESLØSE RAPP

Anders Often, tekst og foto

Hvor kommer denne rappen fra? Hvor hører den vel hjemme? Når kom den til vårt land? Når slutter den å blomstre? Når starter den å blomstre? Hva er dens levnets år? Hva får den til å hvile? Hva kan den lille blomst fortelle oss? Hvor er dens skjønnhet gjemt? Hvor henla den sin sjarm?

Populasjonsbiologiske spørsmål kan opplagt stilles – men! Interessen for denne tassen, hvor er den? Hvordan er det mulig å bli nysgjerrig på dens hemmeligheter (dog se Hutchinson & Seymour 1982)?

Tunrapp – det høres for meg mest ut som en gammel, avleggs og uinteressant rase av høns – dog uten med dette å si noe nedsettende om høner, for det er meget interessante dyr. Tunrapp derimot forekommer meg bare noe butt og hønede – enn si hønsefugleaktig hjelpeløs, som dens navn: Tunrapp, og for så vidt hele plantens morfologi og dens liv.

Tunrapp-rapp! Noe som vralter rundt og sier rapp-rapp-rapp og legger bortgjemte egg, som ingen finner.

Litt urettferdig kanskje, men det er også nesten et faktum at tunrappens uglamorøse assosiasjoner faktisk i noen grad kan begrunnes: Gulgrønn. Stusselig. Ytterst vanlig – i hele Europa. Spredd videre, og nå kosmopolitt. Ingen kromosomtallsvariasjon (kun $2n = 28$). I Norge – ingen

beskrevet morfologisk variasjon. Hybridisering: kun så vidt med veirapp *P. supina*; dokumentert noen få steder i østre del av Sør- og Nord-Trøndelag. Overordentlig stusselige blomster. Ekstremstusselig farge. Ekstremstusselige voksesteder; meldestokk og tungras er botaniske godbiter, sjarmtroll og underfundigheter til sammenligning.

På toppen av det hele har tunrapp en så stusselig cellearkitektur at den har en tendens til å gi misfargede og gjennomtriste belegg. Til og med gress-stråets stive grasiøsitet mangler denne pregløsheten fullstendig. Tunrapp er bare tunrappete, slapp og hengende.

Et plagsomt ugras kan den også være da den i fuktige og milde høster kan rotslå ved nodene. Og den vokser selvfølgelig så lenge det er varmegrader – kun for å irritere. Kalenderen har den ikke lært seg. Og tunrapp setter mange stygge, intetsigende frø, gjerne ved selvpollinering. Den har liten verdi som fôrgras.

Den eneste bruksegenskapen er dens evne til å vokse året rundt, samt det å kunne rotslå ved nodene. Litt tunrapp er derfor fast blandet inn i mange grasfrøblandinger.

Arten spirer raskt og gir grønnsvær raskere enn flerårige arter som engrapp, rødsvingel og engkvein. Men dette grønnsværet er sykkelig gulgrønt – det stusseligste grønnsvær som tenkes kan. Og det er ikke slitesterkt. Og stusselig brunt blir det litt ut på ettersommeren når den minste sommertørke gjør at hele stusseligheten går i frø.

Vel, kanskje en aldri så liten innrømmelse kunne være på sin plass. Det er faktisk mulig å lage OK belegg av tunrapp. Den kan presses

til døde på en slik måte at planteliket har et snev av vakkerhet. Nemlig ved plikttoppfillende plantepappomsorg.

Men dette blir bare sjelden gjort, fordi de få ganger man gidder å samle denne idiotiske planten er i de tilfeller man drister seg til å være så fantasifull å håpe den til veirapp. Men du kan tro! Dette vil med 99,9 % sikkerhet ikke slå til. Finkikking i floraen (når man ennå er i håpefull tilstand) fører alltid til samme nitraste konklusjon. Hver gang! Det var den tunrappjævelen allikevel!

Da er det fristende å slett ikke legge flid i pressing – heller sørge for at det blir et stygt belegg – og jeg har i alle fall aldri hatt gleden av å få en håpefull veirapp-bestemmelse

godkjent av overdommer Elven – selv etter å ha gjort mitt ytterste for å presse ynkeligheten over dit – via floraen, via det grønne håpet, via drømmene.

Og ikke hjelper det å flatpresse trivialiteten ekstra hardt – i frustrasjon. Tunrapp er ferdig flatpresset. Både topp og blad. Ensidig og ferdig brettet, klar til å bli tromlet – i ren hevnløst, det er faktisk den eneste gleden det er mulig å lokke ut av denne planterikets spyflue: Å presse den nitraste, gjennomstygge pregløsheten så hardt og så plantepressende flat at blomsterstanden blir enda mer ensidig flat – enn det står i floraen at den være. Slik sjeletar man tunrapp – og likevel er det et ork. Hver gang! Vel, nok om dette nå.

Opprinnelse og variasjon

Reidar Elven skriver dette om tunrapp i siste Lids flora (Elven et al. 2005):

”Kjem truleg frå Europa; nå kulturspreidd som kosmopolitt. Ein seksuell art oppstått ved kromosomdobling frå hybridene mellom P. supina og den meir sørlege P. infirma”.

Arten er altså trolig ikke naturlig viltvoksende i Norge, men har kommet inn med kulturen. Trolig både som hitch-hiker med ulik bulkimport, og også trolig intensjonelt i ulike grasfrøblandinger. Arten har spredd seg ut fra kulturlandskapet, og den er i dag fullstendig naturalisert i mange typer ganske naturlig vegetasjon, e.g. strandvegetasjon, skogkant,

sumpskog, kant av myr og til og med til fjells. Men det er fortsatt på kulturmark, kanskje mest på beite og som åkerugras, den har sitt hovedhabitat. I Lids flora står det for enkelhets skyld:

”Vanlig i heile landet. Til 1400 m på Hardangervidda. Tilfeldig ugras i busetnader på Spitsbergen...bufast ugras på allslags kultur, veks også i beitemark og stigar langt frå busetnader”.

Men likevel – min kjære tunrapp – du har mer å hente: Mellomalpin og høgalpin og arktis – og skogen og myrene – bør du også legge under dine lysegrønne og spredningssterke føtter.

Dog dine tross alt – uskyldige spredningsføtter – ingen har hittil prøvd å hevde at tunrappens spredning er ute av kontroll. At den er aggressiv. At den fortrenger andre arter. At den er et problem. At den må bekjempes. Nå! – her hos oss, i Europa, der den har sin hjemstavn.

Ganske annerledes er det for eksempel i California hvor *Annual bluegrass* er blant artene som er omtalt på nettsider med oversikt over aggressive ugras, e.g.: ”How to Manage Pests. Pests in Gardens and Landscape” ([http://www.ipm.](http://www.ipm.ucdavis.edu/PMG/PESTNOTES/pn7464.html)

[ucdavis.edu/PMG/PESTNOTES/pn7464.html](http://www.ipm.ucdavis.edu/PMG/PESTNOTES/pn7464.html)). Her står det en god del interessant populasjonsbiologi om arten. Samt en taksonomisk godbit-opplysning jeg tillater meg å sakse inn:

”Annual bluegrass is a misnomer because there are two plant types of annual bluegrass: a true annual (P. annua var. annua) and a perennial type (P. annua var. reptans). While the two types are not easy to distinguish from each other, the annual type is more upright in its growth habit and produces more seed than the lowergrowing perennial type”.

Dette er interessant. Det snakkes om to varieteter av tunrapp med ulik livslengde og vekstform. Slik variasjon er ikke nevnt i Lids flora. Dette kan jo være noe å se etter, og kan – kanskje – i noen grad motivere til interesse for tunets triste rapp.

Kanskje den allikevel har en godt gjemt floristisk og biogeografisk hemmelighet å by på: Det består av subspesifikke taksa det er verdt å kartlegge / lære seg å kjenne. Én litt gammel innført form, og én nyere innkommet, litt mer flerårig og aggressiv form. Vel, sett i gang! Kanskje noen av spørsmålene i ingressen har rasende interessante svar – allikevel. Her må det tunrappes!

Litteratur

- Elven, R. (red.). 2005. Johannes Lid og Dagny Tande Lid. *Norsk Flora*. 7. utgåve. Det Norske Samlaget, Oslo, 1230 s.
- Hutchinson, C.S. & Seymour, G.B. 1982. *Biological Flora of the British Isles. Poa annua* L. B. *Journal of Ecology* 70: 887-901.

Thedgonia bellocensis – PARASITT PÅ MØRKKONGS- LYS *Verbascum nigrum* – FUNNET I NORGE

Kåre Homble, tekst og bilder

På Sør-Kringler i Nannestad er det gammel slåtteeng på det store tunet, mest fattig tørreng, men også litt friskere eng, med betydelige forekomster av mørkkongslys *Verbascum nigrum*. De siste åra har mørkkongslyset også dukket opp som ugras i åkermarka som omgir tunet.

Da jeg skulle fjerne mørkkongslyset fra åkeren den våte seinsommeren 2011, oppdaget jeg hos flere planter kvite flekker på de nedre bladene, men også på bladstilker og de nedre delene av stenglene. Dette viste seg ved mikroskopering å være konidiesoppen *Thedgonia bellocensis*, som er det ukjønnete stadiet (anamorfen) til en sekspore-

Angrep på bladoverside, 12.08.2011

Angrep på bladunderside, 12.08.2011

Mørkkongslys *Verbascum nigrum* i 2-rads-bygg,
19.07.2011

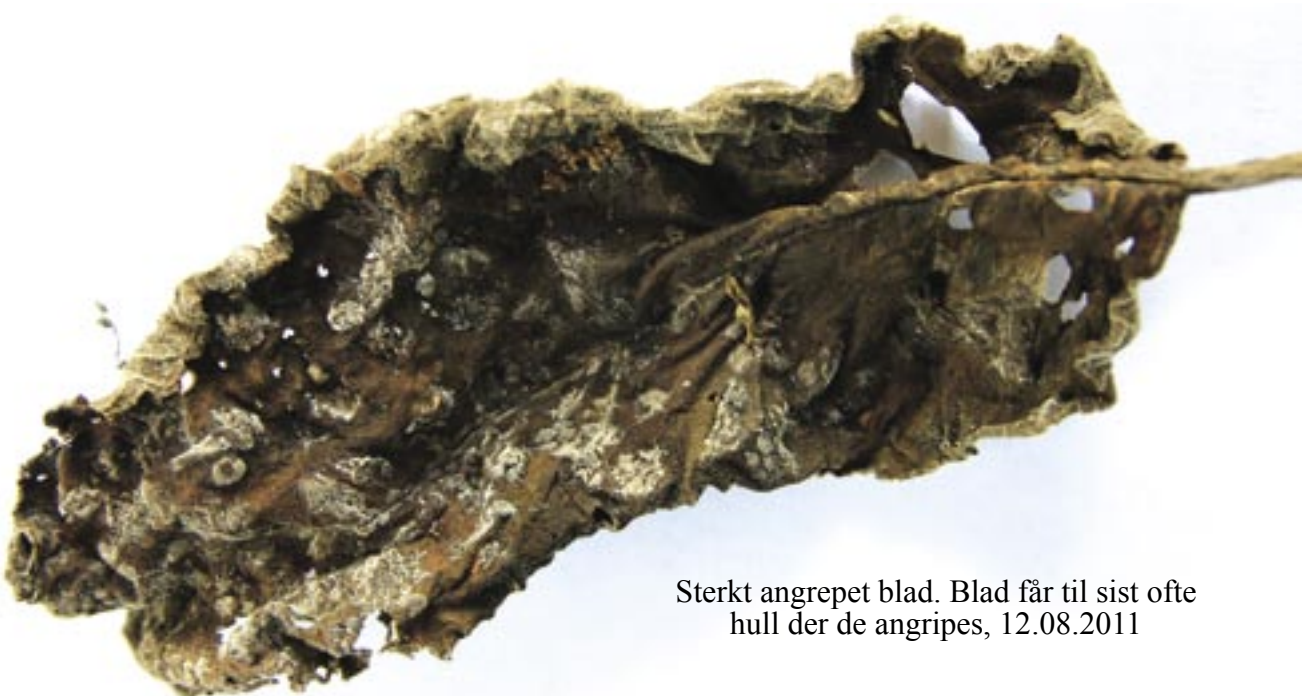
sopp i ordenen Helotiales (Crous et al 2009, side 153).

Soppen ble først beskrevet av de italienske mykologene Caro Benigno Massalongo og Pier Andrea Saccardo som *Septocylindrium bellocense* (Saccardo 1908, side 558) etter

Både bladstilker og blad angripes, 31.08.2011

et funn av Massalongo på blad til mørkkongsslys i Verona. Slektsnavnet *Theedgonia* ble først brukt av den engelske mykologen Bryan Charles Sutton (Sutton 1973, side 428) på en beslektet konidiesopp, *Theedgonia ligustrina*, som er funnet som parasitt på liguster, *Ligustrum vulgare* og *L. ovalifolium*, og som i 2010 også ble funnet på Sørvestlandet i Norge (Talgø et al. 2010). Uwe Braun (Braun 1992, side 471) førte *Septocylindrium bellocence* til slekten *Theedgonia*, og han førte også en tredje art hit, *Theedgonia lupini*, (Braun 1994, side 204). *Theedgonia*-artene er omhyggelig beskrevet og illustrert i monografien (Braun 1995). *Theedgonia bellocensis* er ifølge Braun (1995, side 212) funnet i Italia og Storbritannia på mørkkongsslys, i Frankrike på *Verbascum densiflorum* og *V. lychnitis*, og i Ungarn på *V. austriacum*.

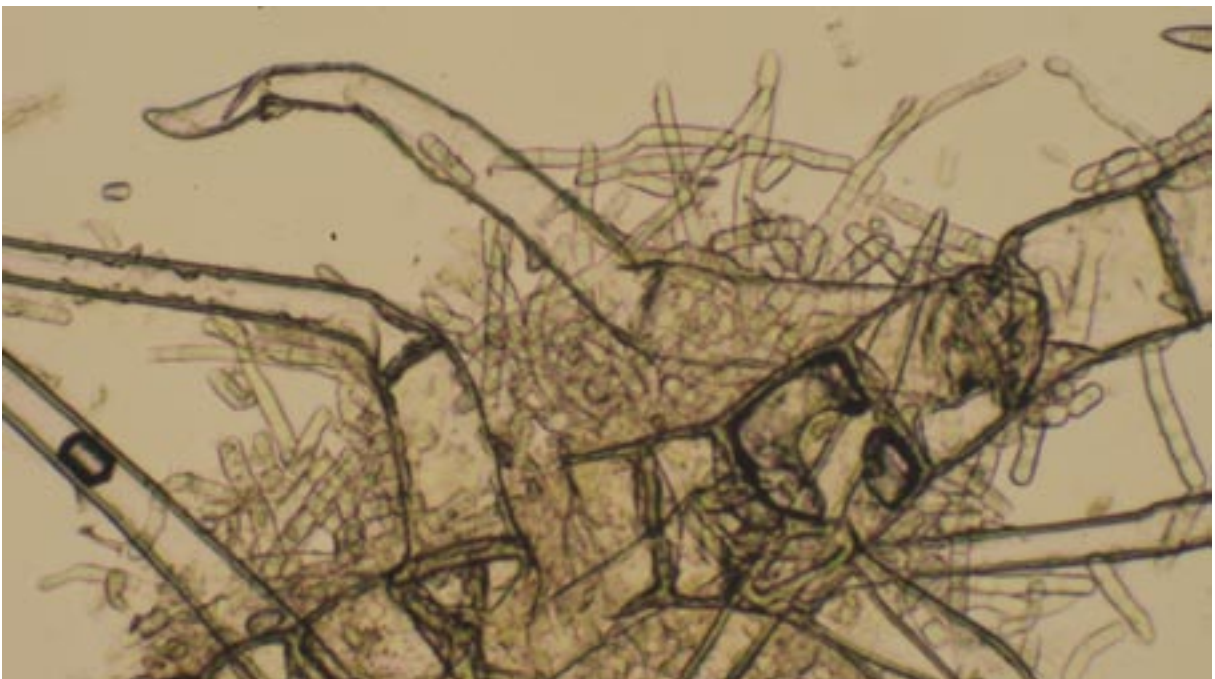
Sterkt angrepet blad. Blad får til sist ofte hull der de angripes, 12.08.2011

Angrep på bladstilk, 12.08.2011

Angrep på bladstilk, i profil, 12.08.2011

Hår, konidiebærere og konidier på bladstilk

Konidier

Konidier

Konidiebærere med konidiedannelse,
på bladstilk

I det undersøkte materialet er konidiebærerne oftest en-to-septerte med litt innsnøring ved skilleveggene, 4-6 μm i diameter og 20-50 μm lange. Konidiene er fra usepterte til opptil 15-septerte, 4-7 μm i diameter og fra 8 til hele 150 μm lange.

Litteratur:

- Braun, U. 1992. Studies on *Ramularia* and allied genera (V). *Nova Hedwigia* 54(3-4): 459-478
- Braun, U. 1994. Studies on *Ramularia* and allied genera (VIII). *Nova Hedwigia* 58(1-2): 191-222
- Braun, U. 1995. *A monograph of Cercospora, Ramularia and allied genera (phytopathogenic Hyphomycetes) Volume I*. Eching
- Crous, P. W. et al. 2009. Phylogeny and taxonomy of obscure genera of microfungi. *Persoonia* 22: 139-161
- Saccardo, P. A. 1908. Notae mycologicae. *Annales Mycologici* 6(6): 553-569
- Sutton, B. C. 1973. Some hyphomycetes with holoblastic sympodial conidiogenous cells. *Transactions of the British Mycological Society* 61(3): 417-429
- Talgø, V., Toppe, B. & Stensvand, A., 2010. Ligusterbladflekk (*Cercospora ligustrina*). http://www.bioforsk.no/ikbViewer/page/tjenester/publikasjoner/publikasjon?p_document_id=82359

JUNIPERUS OG MENNESKENE

Del 3: Juniperus og bonden

Anne Elisabeth Dahlseide

Den bonden som eide en skikkelig einerhage, hadde også hånden dypt nede i material- og verktøykassens store honningkrukke. Det var snarere *mengden* einer som satte begrensninger for bruken, enn einerens nytteverdi i seg selv.

I Nord-Norge og på Vestlandet var eineren særst viktig. I nord og i høyfjellet, fordi det ikke var så store mengder annet trevirke å ta av, og i vest fordi eineren også der var spesielt godt egnet mot kalde, våte og heftige vær- og vindkrefter.

Stor og rettvekst einer med gode stamme-dimensjoner var det aller beste husbygningmaterialet en kald, våt og frossen nordmann kunne få. Huset ville ”sette seg, trutne og tette seg” med værkreftene ute og varmen inne, og det ville stå der, selv den dag i dag og langt inn i fremtiden.

Dessverre er ikke slik rettvekst og stor-dimensjonert einer å oppdrive i så store mengder, men den bonden som hadde muligheten, valgte å legge einer som sylstokk i heimen sin. Sylstokken er den nederste tømmerstokken i et tømmerlaftet hus. Det er her nede det er nærmest umulig å stoppe råteskader (pga bakkefukt i tillegg til vær og vind ellers), som med tid og stunder vil få hele huset til å bli ubeboelig pga

mugg og sopp – før det til sist faller sammen. Ergo: Bedre sylstokk enn den som var gjort av einer, kunne man ikke få.

Av samme motstandsdyktige grunn ble eineren også særlig populær som trevirke i takkonstruksjoner og i taktekke. Dersom det var bjørkenever tilgjengelig, ble disse veldig gjerne brukt sammen.

I torvtak, som var både vanlig og nyttig av flere årsaker, ble einerkrok-kvister spesielt brukt for å hekte sammen torvmattene over taket – og særlig over mønet, slik at torven ikke skulle skli ned – eller blåse bort. Slike einerkrok-kvister lages den dag i dag, nettopp fordi de er

Einer *Juniperus communis*. Foto: Norman Hagen

så usedvanlig perfekte for nettopp denne bruken!

Nå er det ikke mest av den rettstammede eineren, men selv einerkjerr er nyttig og brukelig som husbygningmateriale, og da særlig i vegger og tak i uthus og løer. Det kunne være for ly og husvære for tamdyrene, for oppbevaring av brensel og husdyrfôr, for redskaper, og som båtnaust – i innlandet, så vel som i uværs-blåsten langs norskekysten.

På Vestlandet er det utviklet en egen arkitektur av nettopp einerbruk: brakekledning, en byggeteknikk der rammeverket er i stav-, grind- eller

bindingsverk, som igjen blir grundig gjenfylt av einerkvist med bar på. På Osterøy er denne byggeskikken vanlig selv i dag, så nyttig og effektiv er den! Og de kaller gjerne husene for sprake-løer!

Det beste **gjerdematerialet** man kunne få, var eineren – igjen. Nettopp fordi rettstammede einere var så verdifulle til husbygging, ble ikke disse først og fremst brukt som gjerdestaur. Hadde man oppfylt behovet for sylstokker, ble slike einerstokker heller brukt til hesjestaur, som igjen ble brukt om og om igjen, år for år. I den grad einerstaur ble brukt til gjerder, så ble de fortrinnsvis brukt på vanskelige steder i fht både fremkommelighet og generelt vedlikehold (som at det var myr i området for eksempel), samt der det var særlig viktig at gjerdet holdt stand til enhver tid.

Einerkjerr og -ris, var det derimot gjerne godt med, og dette ble flittig brukt som flette- og fyllmateriale i gjerdene. Når staur av annet trevirke måtte gi tapt for forråtnelsesprosessene, ble einerkvastene tatt ut. Nye stokker ble satt ned, einerkvasten gjennomgått, noe skiftet ut – og resten satt tilbake igjen. Igjen og igjen.

Det synes kanskje ikke som så verdifullt ved første tankegang, men hvis man tenker seg om, så skjønner man at det å finne, kutte, samle og bære fyllmateriale for kilometer lange gjerder langt av gårde – tok vanvittig mye tid og møy. Det å bare behøve å skifte gjerdestaurene – var en velsignelse for bonden så

Rettvokst einer *Juniperus communis*.
Foto: Norman Hagen

vel som for dyrene hans og resten av gardslyden.

Som tidligere nevnt, hadde Ola Jeger god nytte av eineren. Den ble til både våpen, fangst- og fiskeredskaper, så som (pil og) bue, feller og snarer, samt teiner og fiskekroker. Når eineren ble herdet over varme, ble den hard som metall – og derfor helt ypperlig som (råtebestandige!) fiskekroker, men også som nagler i fiskebåter og i kjøredoninger, samt til rivetinder, torvhalds- og høykroker, klaver, truger, knagger, knapper, skoplugger, selepinner, tollepinner og trekar i alle mulige størrelser og fasonger.

Seige grener ble brukt til heggel (einer-ring, der begge ender stikker ut) i bæretau. Seig bast fra stammen ble brukt til remmer i grovere flette- og tauverk. De finere, lange, tynne røttene, kalt tæger, ble brukt i surre- og flettverket i skibindinger, truger, kurver, og lignende.

Én ting er at alle disse einer-gjenstandene holdt en naturlig høy kvalitet i kraft av å være så smidige, slitesterke og råtebestandige – men bruksgjenstander av einer, *lukter* også veldig, veldig godt! I tillegg til at de også er svært vakre!

Dyrene trenger også sitt! Og einer er et ypperlig liggeunderlag for geiter og sauer, – og den er et glimrende tilskudd i dyrefôret. Einerlåg kan også brukes til å holde pelsen til dyrene i orden. Mennesker med flass i hårbunnen, er nesten bestandig angrepet av soppen *Malassezia* (tidligere: *Pityrosporum*) – den samme soppen som også angriper

hester og hunder, og som ødelegger hud og pels i tillegg til å klø. Behandlingen besto i å vaske det syke dyret med store mengder einerlåg. Soppen sa takk for seg, og dyret ble friskt igjen. Den eneste bivirkningen, var en høyst akseptabel, forbigående kobberglans i pelsen!

Juniperus og gardskjerringa

Også innomhus var einerbruken utstrakt, og alt ble brukt: bærene, nålene, veden, røttene og oljen. Bærene ble tørket i romtemperatur og ble oppbevart i lystette glass og krukker. Veden ble tatt fra stammer og grove kvister, og skrelt.

Mange steder var det skikk å strø einer på gulvene. Det kunne enten være bare nålene, eller det var hele opphakkede einerkvister. Rommene duftet uansett friskt og rent. Muligens av samme grunn, ble det også satt inn friske einerkvister på utedoen (!), men også i bryggerhuset, spiskammeret og kjelleren.

Seige grener av einer *Juniperus communis*.
Foto: Norman Hagen

I det hele tatt: i ethvert rom med et lukt- eller fuktproblem!

Sopp og mugg trives godt i fuktige rom, og uvisst av hvilken grunn, så er det ikke bare den tidligere nevnte *Malassezia*-soppen som skygger banen når eineren entrer scenen!

Forsøk er gjort for å prøve å finne ut om eineren har en antibakteriell virkning, men uten at man har fått noe godt, bekreftende svar. Like fullt – et tips for flere å teste ut i praksis! – så viser det seg gang på gang at ved aktivt å bruke einerkvister i rom med sopp-, mugg- og råteproblemer, så forsvinner nærmest problemene av seg selv. Og mange av dagens hus og bygninger er altfor tette, og har et omfattende inneklimateproblem. En bønne (eller flere) med einerkvister som byttes ut en gang i måneden kan redusere helseplagene betydelig. Mugg i kjelleren, på badet, i kjøll/frys, ute, inne, nær sagt hvor som helst – kan reduseres, og tidvis også helt fjernes. OG: Einer i soverommet hjelper også til å ”fjerne” tett nese, snorking og dårlige drømmer!

Pga denne einer-effekten, ble den også flittig brukt for å beskytte maten. Ved å legge einerkvister over kjøtt og fisk reduserte man flueplagen. Einerbar brukt ved røyking av mat, ga både god lukt og smak, men også enda bedre holdbarhet.

Einer i potet-, korn- og grønnsakbingene, i tillegg til at de ble skrubbet med einerlåg, gjorde at matvarene holdt seg bedre. Selv huller og ventiler i grunnmurene ble tettet med einerbar og -kvister – for å holde musene ute!

En bolle med einerkvister holder kjøleskapet muggfritt. Foto: Norman Hagen

Av samme holdbarhets-grunn laget man også helst kopper, boller, krukker og kar av einerved. Likeens med sleiver, rørepinner og annet matlagings-utstyr.

Einerens kjerneved er veldig god å arbeide med, enten det er snakk om treskjæring eller dreining. Det er ofte mye kvist i veden, men det er sjelden det blir noe problem. Eineren er også god å lime sammen i større stykker **før** dreining, uten at det heller medfører problemer for arbeid og resultat. Nettopp pga disse kvalitetene blir derfor eineren særs anvendelig som råmateriale for nyttige produkter; den blir for bonden som plastilina-leiren blir for barnet i barnehagen. Kun fantasien setter grensene! Det eneste man må passe på er emner med striper av død ved. Disse stripene er porøse, og det er vanskelig å få det man lager til å bli rett, pent og slett der stripene går.

Det aller beste kjøkkenutstyret var laget av einer, og det var gjerne melk og arbeid med melkeprodukter/produksjon som hadde ”førsteretten” til å få okkupere bruken av dette. Det være seg melkespann, smørkinnere,

Kjøkkenredskaper av einer.
Foto: Kristin Vigander

beholdere til surmelksprodukter og til ysting av oster, osv, osv. Grunnen var holdbarhetseffekten, og av samme grunn brukte man gjerne einerlåg som ”oppvaskvann” og einerkvister som ”oppvaskkost” ved rengjøring av alt som hadde med mat og drikke å gjøre.

Einer ble ikke bare brukt for å beskytte maten og dens holdbarhet.

Den ble også brukt *i* maten. Og i godt drikke. Einer fungerer som kjent helt glimrende i viltsausar og -retter, men den er også helt nydelig å bruke i fugle- og kjøttretter generelt, i surkål og i marinader. Likeens til graving av laks og annen fisk, og ikke minst i tilberedningen av egenfiskede villmarks-delikatesser! Laks og ørret, selvfølgelig, men også gjedde og gjørs. Putt en frisk einerkvist i buken på fisken før du skal steke den, og avhengig av om du steker den hjemme i ovnen eller over bål ute, dytt i og legg over så mange små einerkvister du kan – uten at du risikerer at de tar fyr og/eller brenner seg! Til hvite fisker ville jeg nok brukt litt mindre mengder, og kanskje droppet bruken av bær helt, og heller brukt kun barnåler.

En annen stor matfavoritt er å bruke einer i varmende vintermat!

Kjøkkenredskap av einer. Foto: Kristin Vigander

Gode vintersupper og -lapskauser blir enda bedre med en dæsj einer i, og om de serveres sammen med brød/rundstykker bakt med knuste einerbær og -nåler, er lykken komplett! Det smaker og dufter deilig av frisk natur – mens du selv er tørr, god og varm! Og etterpå: en stor, deilig kopp te laget av einernåler, kanskje litt furu, og en aldri så liten dæsj mynte!... Oh, lykke!...

Og som om ikke dét var nok; Einer ble også brukt som både kaffe- og tobakkserstatning! Kanskje noe å teste ut?

Helgekos for liten og stor – året rundt! – må ei heller forbigås! Nyraspede einernåler som smaks-krydder i hjemmelagede drops og karameller, gjerne sammen med litt anis, fennikel eller mynte – gjør gjerne stor lykke blant de små. Eller hvis man har treak å by på: Treak er et spesielt produkt i Norge, der einerlåg (på bær) kokes inn, evt sammen med litt sukker, til det er så tyktflytende at det stivner ved avkjøling. Massen formes som stenger, og ble tidligere brukt både som godterier og som medisin – og det er like godt i dag, som den gangen.

Man kan kanskje sammenlikne treak med en slags lakris...?

Visst finnes det slikkmunner blant de i den voksne garde også, men det er gjerne det alkoholholdige munngodtet mange av dem ser frem til å nyte når arbeidstøy og plikter legges til side. Det være seg jul eller St. Hans, eller rett og slett lørdag – og eineren er selvfølgelig en hjertelig velkommen gjest, her også!

De fleste har hørt at øl gjerne brygges på humle ”for å få den rette smaken”. Det færre vet, er at einer også ble brukt ved ølbrygging, med et særlig godt resultat. Ølet blir lett, friskt og leskende, og det er slett ikke usannsynlig at de som ikke liker (vanlig) øl faktisk ville kunne sette pris på ”einer-øl”. Einerlåg (av bær og/eller bar) ble ofte tilsatt ølet under bryggingen for å gjøre det mer holdbart. Man laget også rent ”einer-øl” på kun einerlåg tilsatt sukker og gjær, som så ble satt til gjæring. Det finnes en mengde oppskrifter på einer-brygging av øl, både med og uten humle, og det hele er faktisk veldig enkelt og moro å få til selv!

Dog, eineren er i dag aller mest kjent for TO ting: einerbær i elggryten – og i sjenever/gin.

Sjenever er kort sagt brennevin laget på bygg og einerbær, og kommer visstnok opprinnelig fra Nederland. Navnet sjenever stammer fra det franske ordet for einerbær, genièvre, og sjeneveren er opphavet til den like kjente varianten gin.

Gin regnes som engelskmennenes motedrikk, og den kom til England som et resultat av Wilhelm av Oraniens beslutning om å fosse over den engelske kanal i 1688 – fordi han hadde et brennende ønske om å knuse den franske katolisismen en gang for alle. Det gikk som kjent ikke så overvettets bra med nevnte knusende intensjoner, men den franske sjeneveren ble med hjem til England. Og den ble raskt så populær at engelskmennene så det som høyst nødvendig å skape sin egen *engelske*

versjon av sjeneveren – og så kom ”lillesøster” Gin til verden!

Det er delte meninger om det er sjenever eller gin som er ”best”. Det later dog til å være bred enighet om – blant erfarne og uerfarne kjennere – at det er *einerdram* som er den ubestridte keiser i *Juniperus* sitt alkoholiserende munstrasjonsrike.

Einerdram sies å smake mer sofistisert enn gin, og det skal visstnok være fordi *einerdram* håndlages, mens gin som regel er industrielt produsert. Som tidligere nevnt i fht høsting av *einerbusken*, så får man best resultat av å håndplukke bærene, og da tar man kun de blåsorte. På denne måten får man ikke med de terpentinsmakende grønne *einerbærene*, og dette hever smaksopplevelsen betydelig i *einerdrammen*. I industriell produksjon blir det for ressurskrevende å sile ut alle umodne og halvmodne bær, og smaksopplevelsen blir deretter.

Einer er også flittig brukt innenfor medisin og helse, og før hadde hvert et hjem en flaske med *einer-tinktur* (*einer* på sprit) stående i skapet. Denne ble brukt til det meste; fra hostesaft til middel mot maveonde, og det er bl.a. de eteriske oljene i *eineren* som er årsaken til helseeffekten. Dog: Et glass gin/sjenever inneholder ikke mer enn ca 0,006% *einerolje*, så dersom man føler seg bedre etter et glass, så er det IKKE *einerbærene* som skal ha den kreditten!...

Eterisk olje fra *einer* utvinnes ved vandampdestillering og ved tørrdestillering av blåsorte bær, nåler

og *einerved*. Alle delene av *eineren* inneholder disse verdifulle eteriske oljene, og duften er særegen og frisk. Nydestillert olje er fra fargeløs til blekgul, og med tiden både mørkner den i fargen, og den blir tykkere i konsistensen.

I Norge hadde vi en forholdsvis stor *einerolje*-produksjon i Telemark, Hedmark og Oppland, og da i Gudbrandsdalen i særdeleshet. Der var produksjonen så stor at dalen alene kunne forsyne hele Østlandet med *einerolje*.

Eineroljen ble så absolutt brukt terapeutisk, men den var spesielt populær innen forfengelighetens verden! *Einer* er som kjent motstandsdyktig mot ”basilusker” og vond lukt, og ble et yndet tilsetningsprodukt i såper, parfymen og aftershave. Den ble også mye brukt i kosmetikk, hvilket ikke er så underlig. Den duftet rent og godt, oljen rensket huden og gjorde den frisk og pen – OG *eineren* økte holdbarheten på sminkeproduktene. Det største problemet med hjemmelagede pleieprodukter i dag er nettopp oppveksten av mugg og sopp i produktet. Og oppveksten har begynt lenge før du kan se den selv... Grøss!

Og som en siste, liten kuriositet fra *Juniperus* og gardskjerringa: Barken på *einer-røttene* er gull verdt til farging av garn! Det er ikke mange naturfargemidler som gir rødfarger, men *einerrot-bark* er en av dem, og den frembringer en vakker lyserød farge!

Kilder. Trykt litteratur:

- Bruun, Erik. Christensen, Budde. *Klassiske legeplanter*. Oslo, Aschehoug, 1998. S. 34.
 Chevallier, Andrew. *Damms store bok om medisinske urter*. Oslo, N.W. Damm & Søn, 2003. S. 224.
 Faarlund, Thorbjørn. Sunding, Per. *Damms store flora for Norge og Nord-Europa*. Damm, 1992. S. 42.
 Granrud, Lill. *Håndbok i urtemedisin*. Oslo, Hilt & Hansteen a/s, 1997. S. 30.
 Harding, Jennie. *Aromaterapi*. Oslo, Spektrum Forlag, 2005. S. 46.
 Harding, Jennie. *Urter*. Oslo, Spektrum Forlag, 2005. S. 215.
 Hillker, Li. *Naturens egen legebok*. Oslo, Teknologisk Forlag, 1991. S. 71.
 Holch, Per. *Norsk folkemedisin*. Oslo, J. W. Cappelens Forlag, 1996. S. 155.
 Marcusen, Marcus. *Helbredende urter*. Ny tid og vi. Allerød (DK), 1989. S. 32.
 Norderhaug, Ann. *Skjøtselsboka*. Landbruksforlaget, 1999. S. 88.
 Price, Shirley. *Aromaterapi for vanlige plager*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 1993. S. 70.

Kilder. Internett, nettadresser:

- Beiteskog: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2246711>
 Beskjæring: <http://www.bakker-norge.com/Garden/Article.aspx?article=13699>
 Einerdram, plukketeknikk: <http://www.krydderdram.no/plantene/einer.php>
 Einer, magi og brennevin: http://www.siana.no/no/pg_13.html
 Einer på dreiebenken: <http://www.dreiebuo.com/verkstad4.html>
 Einer på Svalbard: <http://www.forskning.no/artikler/2007/februar/1172057110.58>
 Einer som istid-markør: <http://www.forskning.no/artikler/2009/mars/213426>
 Einer som markør: <http://www.forskning.no/artikler/2002/oktober/1033976379.77>
 Furufamilien: <http://home.online.no/~jolanga/furufamilien.htm>
 Furu og einer, vinterauke: <http://xtur.no/default.aspx?id=1307>
 Geit, einer, kulturlandskap: <http://www.forskning.no/artikler/2006/mai/1147688859.16>
 Hagemark: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2240550>
 Juletre: <http://www.forskning.no/artikler/2002/desember/1039445659.42>
 Kjerringskinn: <http://kjerringskinn.piczo.com/urter?cr=5&linkvar=000044>
 Kulturminne: <http://www.kulturlandskap.net/artikkel.aspx?id=2246745>
 Kultursti: <http://sognogfjordane.kulturnett.no/sunnfjordmuseum/mostien03.htm>
 Muggsopp: http://www.rolv.no/urtemedisin/artikler/juni_com/art2.htm
 Nyttebruk: <http://www.treveen.no/temasider/produkt/eineprodukter.html>
 Skoleskogen: <http://www.skoleskogen.no/leksikon/article.asp?Data osv>
 Rolv.no: http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/juni_com.htm
 Safon.org.: <http://safon.org/nn/index.php?title=Eine>
 Skog og landskap: <http://www.skogoglandskap.no/Artsbeskrivelser/einer>
 Skogskader: <http://skogskade.skogoglandskap.no/index.cfm?oa= osv>
 Statens fagskole for gartnere...: <http://www.vea-fs.no/detgronneliv/eineren/>
 Troll og fanteri: <http://trollogfanteri.blogspot.com/2009/07/magiske-urter-e.html>

Kommentar fra redaksjonen:

Denne artikkelen om einer, Juniperus og menneskene, er tredje del av fire deler. Artikkelen er del av en fagoppgave, skrevet av Anne Elisabeth Dahlseide som oppgave i Kulturlandskap i studiet Natur- og kunnskapsturisme ved Høyskolen i Hedmark våren 2010.

Den siste delen (Juniperus som medisin) vil bli presentert i et senere nummer av *Listéra*.

Vi takker Anne Elisabeth Dahlseide for tillatelsen til å bruke denne oppgaven som artikkel.

Listéra for 20 år siden:

NYE FUNN AV VIPESTARR, *Carex exstensa* Good., I TELEMAR

Thor A. Wiersdalen

Under inventeringsarbeid med "Flora-atlas for Telemark" i august 1992 i Kragerøskjærgården, sammen med Roger Halvorsen, ble det funnet en ny lokalitet av den uvanlige vipestarr, *Carex exstensa* Good., på Rytterholmene på nordsiden av Skåtøy.

Under dette arbeidet ble et femtentalls større holmer undersøkt, og i løpet av en ukes tid, ble det notert 100 nye lokaliteter for Telemark av i alt 24 flora-atlasarter. Blant disse var vipestarr.

Familietilørighet og slektskap

Vipestarr tilører halvgrasfamilien, *Cyperaceae*, og slekta *Carex* teller i Norden i følge Lids flora (1974) 107 arter samt en rekke hybrider. Navnet *Carex* er opprinnelig et plantenavn hos Vergil som døde år 19 f. Kr. *Exstensa* kommer av det latinske *exstensus* som betyr utbøyd.

Det er ikke kjent mange hybrider med vipestarr, men på Gotland er det funnet en hybrid mellom vipestarr og grisnestarr, *Carex exstensa x distans*. Tidligere ble denne hybriden kalt *Carex gotlandica*.

Nær beslektet med vipestarr er den nevnte grisnestarr, prikkstarr,

C. punctata, og engstarr, *C. hostiana*. Vipestarr hører til *Tristigmaticae*, dvs. gruppe fem som har adskilte hannaks og hunnaks og tre arr.

Utseende

Vipestarr vokser i tuer og har rette strå. Bladene er smale og blankt grasgrønne. Hannakset øverst er kortskafta. Under hannakset sitter to - tre eggforma hunnaks. De to øverste sitter ofte tett sammen og det tredje litt adskilt. Støttebladene er opprette og trådforma. Det nedre støttebladet er 8-10 cm langt. Dekkskjella er breie og bleikbrune med en grønn nerve som ender i en spiss. Frukta er grønn med svake nerver og blir seinere brun.

Økologi og spredning

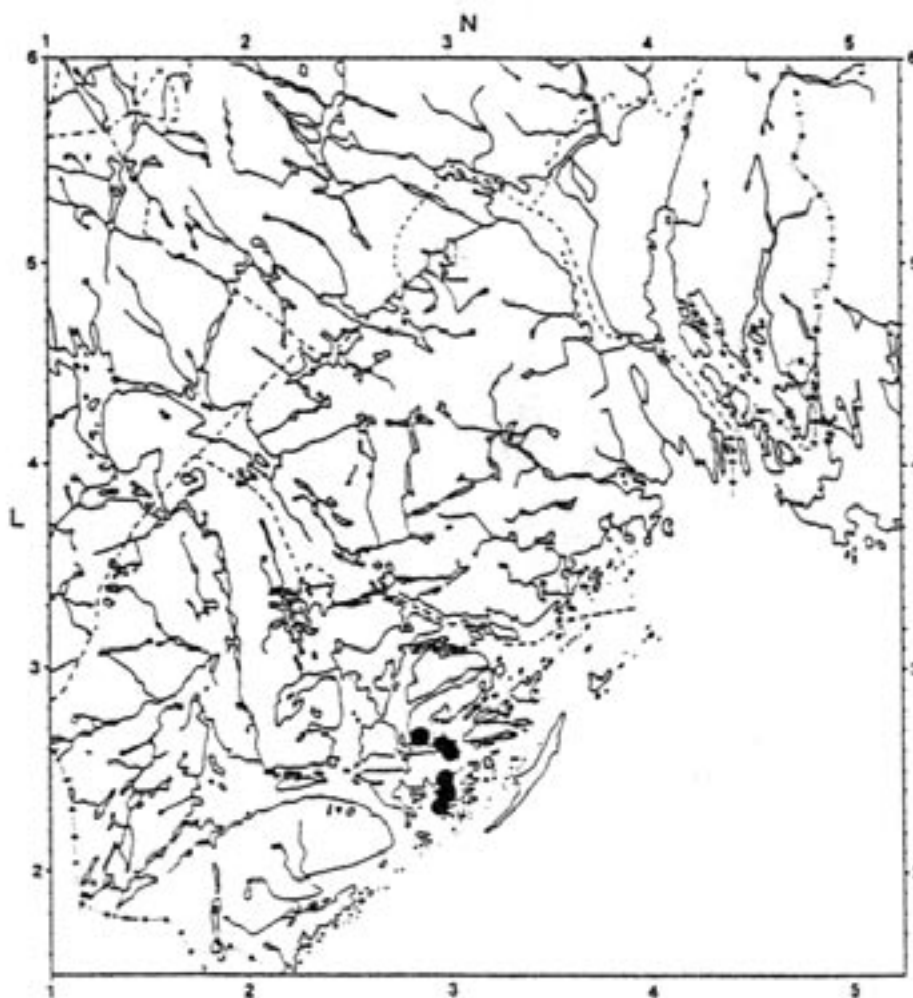
Vipestarr vokser på strandenger og er ofte knyttet til saltsivbeltet, *Juncus gerardii*-beltet, eller det en kaller geolitteralen. Saltsivbeltet finner en i den nedre delen av geolitteralen. I den midtre og øvre delen av denne vokser rødsvingel, *Festuca rubra*. Høyere oppe finnes ofte driftvoller der gåsemure, *Potentilla anserina*, dominerer. Spredningsmåtene for vipestarr kan være med ballast, med havstrømmer eller med fugler. Det er rimelig å anta at arten har kommet til Norge med havstrømmene eller med fugler. Sannsynligvis er det lang tid siden arten kom til Norge, og det er sannsynlig at arten vil dukke opp på flere steder langs kysten av både Telemark og Agder.

Totalutbredelsen av vipestarr

Vipestarr har en vid utbredelse langs den europeiske Atlanterhavs-kysten og rundt Middelhavet. Den går inn i Svartehavet, og den finnes langs hele kysten av de britiske øyene. I Norden går den langt inn i Østersjøen til Åland og Baltikum. I Sverige er den kjent fra Bohuslän og fra Skåne til Uppland. Den er også kjent fra Øland og Gotland. I Danmark er utbredelsen østlig og begrenser seg stort sett til øyene.

Utbredelse i Norge

Vipestarr er blant de mer sjeldne starrartene i Norge. Den er kjent fra et meget begrenset område fra Kragerø til Arendal. Arten ble funnet som ny for Norge av Ragna Søetorp på

NBF's ekskursjon til Skåtøy i 1949 (Høeg & Lid 1949). Lokalitetene i Aust-Agder ble først funnet i 1966 av B. Rørslett (Rørslett 1966). I 1971 oppdaget H. Damsgaard enda en lokalitet ved Flosta i Aust-Agder (Damsgaard 1972), og i 1981 fant C. Bronger en ny lokalitet ved Dypvåg i Aust-Agder.

I 1981 ble vipestarr funnet på sin andre lokalitet i Telemark i det H.A. Haugen fant den ved Vestre Burøy på Skåtøy (Bronger & Haugen 1983). Siden har TBF fram til i år funnet vipestarr på 3 nye lokaliteter i Telemark; to på Skåtøy og en på Gumøy.

Totalt er nå vipestarr funnet på seks lokaliteter i Telemark og fire i Aust-Agder. En regner med at to av lokalitetene i Agder er utgått, slik at det nå er kjent vipestarr på i alt åtte eksisterende lokaliteter.

Vipestarr på Rytterholmene

På Rytterholmene vokste vipestarr i et område hvor vi fant bl.a. saltsiv, rødsvingel og gåsemure, men også strandrødtopp, *Odontites litoralis*, fjæresaulauk, *Triglochin maritimum*, strandkjempe, *Plantago maritima*, beitestarr, *Carex oederii*,

og knopparve, *Sagina nodosa*, ble registrert.

Voksestedene for vipestarr ligger ofte relativt lite eksponert, slik tilfelle er på flere av de øvrige kjente lokalitetene hos oss. Det dreier seg da om temmelig avstengte, temmelig grunne viker. Her vokser den gjerne på sandholdig substrat.

Lokaliteten på Rytterholmene ligger mer åpent til med liten konkurranse fra annen vegetasjon.

Bronger & Haugen (1983) hevder at vipestarr ofte er steril og enkeltvoksende i skygge, og at den ofte er på retur eller utdøende der takrør, *Phragmites communis*, vokser til.

De skriver også at jordprøver tatt på to av lokalitetene (Hellesengtjenna og Ulevågskilen) viser en svak sur reaksjon med pH mellom 5,6 og 6,0. Den elektriske ledningsevnen indikerer en moderat saltholdighet.

På Rytterholmene ble det talt opp rundt 60 tuer. En del av disse vokste i strandeng med bl.a. saltsiv, strandkjempe og strandsaulauk, men tuer av vipestarr ble også funnet i sprekker noen meter utover svaberget helt uten konkurranse fra annen vegetasjon. En liknende lokalitet ble funnet i 1990 på Korset på Skåtøy.

Litteratur

- Bronger, C. & Haugen, H.A. 1983. Vipestarr (*Carex exstensa* Good.) i Norge. *Blyttia* 41, 143 - 148.
- Halvorsen, R. 1986. Vipestarr i Telemark og Norge. *Listéra* h.4.
- Hulten, E. 1971. *Atlas över växternas utbredning i Norden*.
- Høeg, O.A. & Lid, J. 1949. *Carex exstensa*, ny for Norge. *Blyttia* 7, 87-91.
- Lid, J. 1974. *Norsk og svensk flora*. Det norske samlaget.
- Rørslett, B. 1966. Nye data om utbredelse og sosiologi for *Carex exstensa* Good. i Norge. *Blyttia* 24: 339 - 345.

KERBEROS OG *ACONITUM*, EN HISTORIE FOR SEG OM EN HUND FRA GRESK MYTOLOGI OG MED ET SNEV AV BOTANIKK I SIN HISTORIE

Roger Halvorsen

Hunder kan brukes til så mangt

Veldig ofte er hundene våre trivelige husdyr. Vi har dem vi kaller skjødehunder, som eierne nærmest bare har som kosedyr. Så har vi dem vi kaller brukshunder og som av mange kalles bikkjer. Disse siste kan for eksempel brukes på jakt, som gjeterhunder, som politihunder og ikke minst som vakthunder. I gruppa ”vakthunder” kan enkelte raser av og til være reint ut aggressive og direkte farlige hundetyper overfor alle andre enn eierne sine.

Det verste eksemplet i historien må vel i så måte være *Kerberos*, hunden som vokter inngangen til dødsriket i den greske mytologien. Nå har vi en parallell i nordisk mytologi ved at *Hel*, herskerinnen i dødsriket, også hadde en hund, *Garm**, men denne ”helhunden” ser ut til å mangle det lille botaniske elementet som vi finner hos *Kerberos*.

Det som nå følger er en historie om nettopp *Kerberos* og bakgrunnen til dette grufulle dyret, og i tillegg tar jeg dessuten med litt om bikkjas tilknytning til vår hjemlige botanikk, ja, og også litt mer fremmedartet botanikk. Ha meg litt unnskyldt

om jeg maler det vel mye ut. La oss nå først se på forholdet til vår hjemlige flora.

* *Helhunden Garm i nordisk mytologi. I nordisk mytologi heter døds gudinnen Hel som betyr ”den skjulte” (Hades betyr ”usett”). Se nedenfor.*

Slekta *Aconitum* L. kalles hjelm- eller stormhattslekta på norsk

Slekta *Aconitum* er ei slekt i soleiefamilien *Ranunculaceae*, som har rundt 250 - 300 arter spredt i de nordlige tempererte områdene av kloden vår. Hos oss finner vi bare en opprinnelig art, tyrihjelmslusehatt (som også har mange andre lokalnavn i Norge) *A. lycoctonum* ssp. *septentrionale*. I tillegg har vi tre arter som er forvilla fra gamle hager og har blitt bofaste noen steder: venusvogn *A. napellus* ssp. *lusitanicum*, prakthjelm *A. x stoerkianum*, som er en hybrid mellom artene *A. napellus* og *A. cammarum*, og gul tyrihjelmslusehatt *A. lasiostomum* som i systematikken nå regnes som en underart av vår hjemlige tyrihjelmslusehatt, ssp. *lasiostomum*. Denne siste er bare funnet forvillet et

par steder i Norge.

Det er slektsnavnet *Aconitum* som knytter tyrihjelm til gresk mytologi. Navnet kommer av det greske **akonitos** som best kan oversettes med **uovervinnelig**. Akoniton og *Aconitum* var navnet på stormhatt/tyrihjelm i klassisk gresk og latinsk litteratur. **Xenofon**, gresk hærfører, forfatter og historiker (ca. 430 til 355 f. Kr.), brukte navnet akoniton om ei giftplante, sannsynligvis nettopp en art av slekta stormhatt/tyrihjelm, ei slekt som jo er kjent for å være svært giftig.

I Jens Corneliusons bok, *Växternas namn* (1997), skriver forfatteren at man, i det som kalles "folkeetymologien", sikter seg inn på berget Akonitos i Pontus ved Svartehavet. Her var det at **Herakles**, den voldsomme kjempen, hentet dødsrikets vokter, den trehodete hunden Kerberos, opp til menneskeverdenen. I Ovids verk, *Metamorfoser*, fortelles det at tyrihjelm vokste opp på de stedene der fråden og slimet fra kjeften på den rasende helveteshunden falt til jorden. Dette var kanskje en måte å antyde at det dreide seg om en svært giftig vekst, eller kanskje heller en måte å bekrefte det på.

Historien om dødsriket i gresk mytologi

I den eldste beskrivelsen av den greske mytologien er underverdenen kalt **Erebos** (gresk: *Ἔρεβος*), underverdets mørke. Dette underverdenens mørke omtales som oppholdsstedet til de døde, og det skulle ligge ytterst

i verden, eller under jorda, ifølge den greske mytologien. Dette mørke eller underverden er også personifisert under navnet Erebos.

Erebos var ifølge mytologien sønn av Khaos og Nyx. **Khaos** (gresk: *Χάος*), eller **Chaos**, er den opprinnelige eksistenstilstanden som de første gudene oppsto fra, den mørke tilstanden av tomrom eller intet. **Nyx** (gresk: *Νύξ*, "natt", *Nox* i romersk oversettelse) var den opphavlige nattens gudinne.

Tartaros (også skrevet Tartarus), straffebyen, selve helvete på et vis, er en del av denne underverdenen. Her havnet til slutt gudenes fiender, lovbrøtere og illgjerningsmenn. Denne underverden eller dødsrike er for mange av oss bedre kjent som **Hades** (fra gresk: *Ἅδης* - *Hadēs* eller *Αἰδης* - *Háidēs* = *usett*). Dette navnet har også en dobbel betydning siden det betegner både selve dødsriket og herskeren i dette riket. (Det greske ordet *hades* oversettes med "dødsrike" og "helvete" i de fleste bibeloversettelser.)

Hades var altså dødsguden i den greske mytologien. Kona til Hades, som han reint ut røvet, het **Persefone**. Han selv var en eldre bror av **Zeus**, tordenguden, som regjerte på Olympos, gudenes bolig.

Gjennom Hades rike rant fem elver, og en av dem var elva **Styxs** (gresk: *Στύξ*, latin: *Styx*) som var grenseelva der de døde ble ført over til dødsriket av fergemannen **Karon**, **Kharon** eller **Charon** (gresk: *Χάρων*, "den klare"). Noen brukte også navnet **Acheron** på denne grenseelva.

Som lønn for å frakte noen over Styks (eller var det Acheron?) krevde Karon en sølvmynt, en obol. De som ikke hadde en slik mynt, måtte flakke rundt som skygger på elvebredden, eller snu og dra tilbake som gjengangere.**

*** I den gamle greske og romerske verden var det lenge en tradisjon å legge en gullmynt i munnen (under tunga) eller oppå hvert av øynene og en liten kake i handa på de døde. Mynten var ment som betaling til Charon for å bli fraktet over Styks, og kaka var til å berolige Kerberos, hunden som vokter inngangen til dødsriket. Dette med mynt på de dødes øyne eller i munnen er en tradisjon som også har vært vanlig i mange europeiske kulturer helt opp til vår tid.*

Charon var fergemannen som fraktet de døde til dødsriket. (Tegning av Gustave Doré.)

Hunden Kerberos som vokter inngangen til dødsriket

Kerberos, (gresk: Κέρβερος) er en trehodet hund i gresk mytologi. Den beskytter inngangen til Hades og står bundet ved bredden av elva Styks på den siden som vender mot dødsriket. Hovedoppgaven til Kerberos var å hindre dem som hadde krysset elva Styks fra å unnsnippe igjen og samtidig lukke de dødes sjeler inn i dødsriket, mens de levende ikke slapp inn. (Se nedenfor!)

Kerberos er framstilt svært forskjellig mange steder, både i gresk og romersk litteratur og i gammel og nyere kunst. Vanligvis ble hunden framstilt med tre hoder, men her er det store variasjoner. Noen historieskrivere i antikken har utstyrt den med to hoder eller bare ett hode, men det finnes kilder, blant andre etter *Hesiod****, der den kan være utstyrt med opptil 50 hoder. Han påstod også at Kerberos foretrakk å spise kjøtt, og dermed var det bare sjelen til de døde som slapp inn i dødsriket. Resten ble spist.

Denne helveteshunden er av flere gamle historieskrivere omtalt som en merkelig blanding av forskjellige skapninger. De tre hodene var hoder av ville hunder. Halen var lik en slange- eller dragehale, og hunden hadde en manke av levende slangehoder.

I noen historier representerte de tre hodene fortiden, nåtiden og framtiden, mens andre steder symboliserte de fødselen, ungdommen og alderdommen.

*** *Hesiod skrev den greske mytologiske skapelsesberetning i diktet Theogonien, som betyr Gudenes fødsel. I begynnelsen var Kaos – det store intet. Deretter kom Gaia og Eros, jorden og lengselen.*

Statue av Hades med den trehodete hunden Kerberos som vokter inngangen til dødsriket.

Kerberos ble lurt eller overvunnet flere ganger, en gang av Herakles...

Herakles (gresk: Ἡρακλῆς, "Heras ære"), i Roma kalt Hercules, var en av de store greske heltene som visstnok skulle være sønn av Zevs og en prinsesse ved navn *Alkmene*. Han var berømt for sine kjempekrefter.

Han ble straffet av gudene da

han drepte kona og barna sine etter at *Hera*, kona til Zevs, gjorde han sinnsyk som en slags hevn for at Zevs hadde vært utro. Herakles måtte da gå i tjeneste hos *Eurysthevs* som var konge av Mykene. Der ble han pålagt å utføre tolv storverk. Eurysthevs var halvbror til – og dermed i familie med Herakles. De gjorde begge krav på kongetittelen i Mykene. De tolv storverka ble pålagt Herakles fordi Eurysthevs ikke trodde at Herakles skulle overleve dem, og at han dermed ville bli kvitt han.

Det siste storverket besto i å hente helveteshunden Kerberos opp fra Hades. Herakles spurte Hades om tillatelse til å ta hunden med seg opp til jorden, og fikk lov til dette mot å love at han ikke skulle bruke noen av våpnene sine. Herakles klarte dette fordi han etter sigende var god og snill mot hunden, noe den aldri før hadde opplevd. En annen historie forteller imidlertid at Herakles rett og slett var så sterk at han var i stand til å kaste Kerberos opp på ryggen og bære den opp til jorden med makt.

En gammel etruskisk vase som viser Herakles idet han fører Kerberos fram for Eurysthevs som så kryper opp i en stor urne (ca. 525 f. Kr.).

..så av Orfeus...

En annen som kom seg forbi Kerberos og inn i dødsriket, var poeten og sangeren **Orfeus** (gresk: Ὀρφεύς) som bysset hunden i søvn ved å spille for den da han steg ned til dødsriket for å bringe sin elskede **Eurydike** (gresk: Εὐρυδίκη) tilbake til livet. Orfeus sang så vakkert at til og med fergemannen Charon forlot fergen sin, som han brukte for å frakte de døde over elva, for å følge med Orfeus. Også de som var fordømt og sonet tunge straffer i dødsriket, ble for en stund lettet for plagene sine av sangen.

Hades og Persefone ble også så rørt av sangen at de tillot Orfeus å få ta med Eurydike tilbake til livet, men på den betingelsen at Orfeus ikke snudde seg for å se etter henne før de var kommet opp. Da han ikke greide å la være å snu seg, ble hun borte for han og ført tilbake til dødsriket av **Hermes**, gudenes budbringer.

..og av sybillen i Cumae...

I romersk mytologi (Vergils *Aineiden*) steg den trojanske prinsen **Aeneas** (gresk: Αινείας) ned i dødsriket for å besøke faren **Anchises** som han møtte på de elysiske sletter eller **Elysium**, som var det egentlige paradiset i underverdenen.

Aeneas dro i følge med sybillen i Cumae som kastet ei kake krydret med honning og valmuefrø til Kerberos, og dermed fikk hun roet hunden slik at Aeneas kunne snike seg forbi. (Se over om gamle begravelsesskikker.)

..og til sist av Hermes

Hermes skal ha fått Kerberos til å sove ved å gi den vann fra elva **Lethe** (gresk: λήθη). Ifølge gresk mytologi ville den som drakk fra Lethe komme til å lide under hukommelsestap.

Lethe betyr "glemsel" på gresk. (En liten språklig pussighet: Legger vi prefikset "a" foran det greske ordet, får vi "alethe" som betyr sannhet.

Det motsatte av sannhet er altså ikke løgn i gresk språk, slik som på norsk, men glemsel.)

Helhunden i norrøn mytologi

I norrøn mytologi finner vi en parallell til den greske gjennom beskrivelsen av **Helheim** (eller Hel), den norrøne forestillingen om underverdenen og dødsriket.

Hel ligger langt mot nord hvor kun frost og tåke finnes. Her råder gudinnen Hel* ("den skjulte") (jamfør over: Hades = usett), og hennes rike er omgitt av en elv.

Over elva går en gylden bro som blir vaktet av helhunden Garm. Helheim er ikke et sted for straff, men et sted for dem som dør av sykdom eller høy alder ("sotteseng").

Geografisk sett ligger Helheim på nordsiden og motsatt side av **Muspelheim**, hvor det er kun lys, ild og glødende hete. Mellom de to verdener ligger **Ginnungagap**, "det vidåpne gap".

* I norrøn mytologi var Hel de dødes gudinne, datter av **Loke** og **Angerboda**, halvt blå og halvt hudfarget.

Hel by Johannes Gehrts

Helhunden Garm ved siden av sin herskerinne Hel, som holder en stav.
(Tegning av Johannes Gehrts.)

Her vokter Kerberos inngangen til Det Kongelige Institutt for Teknologi i Stockholm.

Kerberos og botanikken

Hva slags botanikk fikk vi så ut av alt dette? Jo, planta lusehatt, tyrihjel, stormhatt og andre arter av slekta *Aconitum* og kanskje noen valmuefrø i ei kake som fikk roet den sinte Kerberos for en stakket stund.

Charon og Psyche (1883).
(John Roddam Spencer Stanhope)

Men det var jo ikke alt, for nå dukker *Cerbera*-slekta opp

Joda, sannelig finnes det ei plante-slekt som er knyttet til Kerberos direkte. Bitt av Kerberos var ifølge gresk mytologi dødelig.

Hos Corneliuson finner vi *Cerbera* L. som er navnet på ei planteslekt med 10-15 arter. Den tilhører gravmyrtfamilien *Apocynaceae*, og artene i slekta består av eviggrønne, små trær eller busker som finnes langs kysten av de tropiske delene av Asia, Australia, Madagaskar, Seychellene og øyene i det vestlige Stillehavet. De tre kanskje mest kjente artene hører til mangrovetrærne: *Cerbera floribunda*, *C. manghas* og *C. odollam*.

Slekta har fått navnet sitt etter Kerberos fordi alle deler av planta, men særlig frøa, er svært, svært giftige, og inneholder cerberin, et glykosid som lammer hjertemuskulaturen. Det er sagt at man aldri må bruke ved av *Cerbera*-artene til å fyre på peisen, fordi selv røyken kan forårsake forgiftning.

På Madagaskar ble denne gifta særlig brukt i rituelle sammenhenger når konger og dronninger ble dømt til døden.

Cerbera odollam er kjent under navnet *Suicide tree*, på norsk ”selvmordstreet”, og er en art som finnes i India, særlig Kerala, og andre deler av Sør-Asia. Arten foretrekker sumper og saltpåvirkede mangrovesumper langs kysten. Den inneholder en kraftig gift som ofte er blitt brukt til mord og selvmord.

Fruktene hos *Cerbera odollam* er en steinfrukt. Kjernen inneholder mye *cerberin* som likner gifta som finnes i revebjelle, bare mye sterkere.

Gifta er vanskelig å oppdage under obduksjoner, og smaken er lett å skjule med bruk av krydder. Den ble derfor tidligere brukt i både selvmord og mord i India.

Cerbera odollam

Cerbera manghas kalles også *Sea Mango* og er et eviggrønt kystbundet treslag, opptil 12 meter høyt. Det vokser på Seychellene i Det indiske hav og østover til Fransk Polynesia og regnes inn blant mangrovetrærne. Også denne arten er kjent for et stort innhold av gifta cerberin og er derfor ekstremt giftig.

”Kasuar-plomme” *Cerbera floribunda*

”Kasuar-plomme”, frukten fra *Cerbera floribunda*, som finnes på Ny-Guinea og i Nord-Queensland i Australia, er også svært giftig for de fleste dyr, inklusive mennesker. Men de merkelige, ikke flyvedyktige, kasuar-fuglene *Casuaris casuaris* i det nevnte området, spiser denne med god appetitt og er dermed med på å spre arten.

Adresse:
Hanevoldvn. 15, 3092 Sundbyfoss.
E-post: roghalv@gmail.com

Litteratur

Corneliuson, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
Mandeson. 1999. *English – Greek, Greek – English Dictionary*.

Nabolagets tamme vekster: THUJA – PLANTESLAVE – DU

Anders Often, tekst og foto

Jeg er definitivt ingen Thuja-hater
Det vil jeg ikke – ha på meg
Hvorfor skulle jeg – en nakenbotaniker – være Thuja-hater?
Åpen, ærlig, ut-av-skapet kommet – Thuja-drittsslenger!
Aldri! Aldri i klorofyllets mørkeste øyeblikk
Dem er det nok av – Thuja-haterne!
Velter rundt i gatene. Befolker T-banene. Blokkerer rulletrappene
Brøler – og klassetenker: Slik er ikke vi! Vår smak harmonerer! Treffer!
Estetiserer!

Aldri i Thuja-Norge om jeg stiller meg bak et eneste Thuja-ramaskrik-pip
Thuja-hyl. Thuja-skvalder.
Tor Smaalandsk Thuja-skvalder! Nei og atter nei!
Jeg er gjennomprofesjonalisert og gjennomtenkt – til plantene
Alle planter!
Alt som kan minne om planter

Også papirblomster. Velformede plastblomster. Berberis. Granplantefelt.
 Flikkranstopp
 Gi meg ett eneste elokvent, vanntett, logisk argument – for å hate en blomst?
 Ett er nok!
 Og jeg slenger meg barhudet på de Sitcha-spisse nåler
 Naken om så
 ...nei – du kommer ikke på det...
 Ikke ett...
 Ikke ett smaragd-Brabant-farget vanntett argument
 Garantert!
 Aldri i livet om jeg – melder meg – inn i Thuja-haternes hyleklubb
 Plantesnobbens englekor
 Aldri!
 Jeg er planteelsker!
 Jeg står støtt med Thuja i denne kampen
 Vi to er støttespillere
 Vi kjenner hverandre
 Thuja og jeg!
 Vi har kjempet sammen
 Mange ganger

Og dette vil jeg si
 Til deg – dette:
 Ditt slaveri!
 Din påtvungne bemektning – Thuja-familiens svinebinding!
 Noen har bemektiget seg din sjel
 Tatt din verdighet
 Satt deg – ynkelig – til spott og spe
 Ditt liv er satt til spott og spe
 Svinebundet! Pottegjort! Hekket inn!
 Kupert og klipt
 Latteruthengt – til blomstens kongepuddel –
 Noen har bemektiget seg din frie plantesjel – og satt den i potte
 Du Thuja-gigant!
 Du dinosaursgigant
 Thuja – du! Du Thuja occidentalis
 Du svartbjørn i bur. Du urkraft – omgjort til skabbete lenkedyr
 Klonet! Frøtatt! Liv-tatt!
 Satt til spott og spe og hekk – til hekkens skrekk...

Men husk dette:
 Du – du er giftig som en brilleslange

Du Northern Whitecedar – du østamerikansk tuja
 Du er aromatisk
 Du eier vitamin C
 Du har kongler på din tupp
 Du kan bli gammel
 Du kan vokse i sump. Du kan vokse på klippe. Du kan vokse i rør

Og se! Også for deg – og dine...den dag...
 Nok er nok!
 Én kveld. En stille kveld
 Løfter dere – dere...
 Vestens svinebundne Thuja-slaver
 Der dere står – klar
 På hvert hjørne. I hver hage. I hver hekk. I hvert gråstengt betongrør
 Stille. Men klar!
 En natt – en stille natt – trekker dere røttene oppunder greinene
 Enter dere! I flokk
 Og sier: Nok! Overnok! Thuja-nok!
 ...rumler med greinene
 Folder ut de svakt synelige Thuja-vinger
 Folder ut kreftene
 Og legger i vei
 Opp – og mot vest
 Ikke for å trampe på byene
 Ikke for å trampe på husene
 Ikke for å husére med menneskene
 Men for å møtes – i Thuja-riket
 Der dere kan gjenvinne verdighet
 Strekke røttene. Samle kvistene. Vibrere knoppene
 Forene med Thuja-skogens dype kraft
 Men først lette – i det samme øyeblikk...
 Bare et svakt sus høres
 Så borte
 Alle!

Dette er flokken:

95,00 %: Østamerikansk tuja *Thuja occidentalis*
 04,00 %: Kjempetuja *Thuja plicata*
 00,34 %: Koreatuja *Thuja koraiensis*
 00,33 %: Japantuja *Thuja standishii*
 00,33 %: Sichuantuja *Thuja sutchuenensis*

MALTE JONNY ANDVIK *Tremella mesenterica*?

Norman Hagen

I vinter besøkte jeg min venn kunstneren Jonny Andvik i hans atelier i Porsgrunn. Han viste meg malerier, og jeg fikk kikke i boka *Med Telemark som atelier* han har utgitt. På maleriet ”Vårskog” fikk jeg øye på en gul flekk på en låg. Når jeg ser

sånt ute i naturen tenker jeg alltid på Gul gelesopp *Tremella mesenterica*. Den er vanlig og vokser på døde og døende løvtrær. Kunstneren visste ikke noe om det – han hadde bare malt det han så! Maleri og tekst nedenfor er hentet fra boka.

”Vårskog” av Jonny Andvik. Olje på lerret.

”Det var en underliggende kry forventning i naturen da jeg begynte på dette bildet. Fjorårets løv lå som et brunt teppe over marken – i løpet av natten var det som om de små grønne spirende plantene brøt frem, for så i neste omgang å ”eksplodere” i farger og omfang. Vakkert, men uhyre vanskelig å få ned på lerretet kvikt nok.”

Utsnitt fra maleriet
”Vårskog” av Jonny Andvik

Gul gelesopp *Tremella mesenterica*
Foto: Norman Hagen

SKOGSTJERNEN – DEN HELLIGE SJUSTJERNE-BLOMSTEN

Kristin Vigander

Skogstjerne *Trientalis europaea* er en flerårig plante som tidligere tilhørte nøkleblomfamilien *Primulaceae*, men som nå er flyttet over til fredløsfamilien *Myrcinaceae*.

Skogstjernen er kanskje en av Norges mest utbredte blomsterplanter, og vi kan ikke la være å frydes når vi ser de vakre hvite stjernene som lyser opp i skogen.

Få planter har inspirert nordiske diktere og filosofisk anlagte botanikere som skogstjernen. Den virker så liten og sart i den store skogen at man kan ikke unngå å la seg fascinere av den.

Antall kronblad kan variere mellom 5 og 9, men som oftest er antallet det hellige 7-tall. Skogstjernen har derfor blitt regnet for en hellig blomst. På folkemunne kunne skogstjernen få navnet ”sjusysterblom” eller ”sjustjerneblom”.

Navnet skogstjerne (skovstjerne) er nevnt av Viborg i 1793. Navnet ble også brukt i Hornemanns flora (1796), og Wergeland nevner ”Skovstjerne, skogpryd” i *For Almuen* (1830). Ett sted har jeg lest at det latinske *Trientalis* kan ha sammenheng med *trinitatis* (trefoldighetstiden), som har noe med blomstringstiden fra mai til juli å gjøre. Men jeg har også funnet en annen forklaring: At *trientalis*

betyr ”en tredjedels fot”, og kan ha sammenheng med plantens høyde.

Linné var en av skogstjernens store beundrere:

”Jag vet ej vilket blommans behag det är, som med sin tjuvningskraft så bländar ögat, att åskådaren vid dess åsyn tyckes nästan bli förhäxad; kanske beror detta på symmetrin, all skönhets moder”.

Skogstjerne *Trientalis europaea*.
Akvarell av Bo Mossberg

Til tross for sin sarte og vakre fremtoning er nok skogstjernen en riktig liten tøffing, en overlever som tåler store påkjenninger. Den vokser på svært varierte steder og i forskjellige miljøer, både i barskog og i løvskog, i lyngheier ved kysten og over skoggrensen helt opp til 1600 meter over havet. Plantene tilpasser seg de ulike forholdene. I skogen kan de bli et par desimeter høye, på et blåsende fjell nøyer de seg med et par centimeter. På fjellet blir gjerne blomsten svakt rødlig, og bladene kan der også anløpe i rødt.

Den sprer seg ved tynne og spisse utløpere som i spissen er fortykket til knoller, og fra utløperne vokser det opp en lang rad hvite stjerner. Vi kan ofte se dem i store bestander.

Planten er i utgangspunktet tilpasset insektbestøvning. Arrene blir modne før støvbærerne, slik at selvbestøvning unngås. Men etter at kronen har lukket seg, er selvbestøvning mulig, og planten kan også da utvikle fertile frø.

Etter blomstringen skjer det et lite under. Kunstneren Bo Mossberg har skrevet dette om skogstjernens frøkapsler:

*”Det är små runda kulor,
lysande gråblå i färgen ock
mönstrade nästan exakt på
samma sätt som moderna fot-
bollar.”*

Selv ville jeg nok heller ha sammenlignet dem med bitte små tennisballer.

Og selv langt utpå høsten kan man – dersom man har et godt syn – få øye på de knøttsmå ballene, inntil de

faller av og forsvinner i mosen.

*Skogstjärnorna frodas aldrig.
De bara reder sig
med karg nätthet i mossan.
De är spensliga,
men veta ingenting om den
söta vekhet
du vil tilskylla sommaren.
Det spensligas bestämdhet
är inte mintre än ekens.*

Harry Martinson, Duvkulla, fra *Passad* (1945)

Skogstjerne *Trientalis europaea*.
Blomst over og frøkapsel under.
Foto: Kristin Vigander

Kilder:

Fægri, Knut: *Norges Planter*
Casta, Stefan og Mossberg, Bo:
Blomstertider. 1993.

Opprop: Registrér gamle, grove og hule lauvtrær!

Et prosjekt i Artsobservasjoner opprettet av Fylkesmannen i Vestfold

Erik Johan Blomdal (FM Vestfold), Magne Flåten (NINA), Anne Sverdrup-Thygeson (INA,UMB)

Hvorfor?

Store, gamle trær har alltid fascinert mennesker. De har både kulturhistoriske og estetiske sider, men her er vi særlig opptatt av at gamle, grove eller hule lauvtrær er svært viktige for vårt biologiske mangfold. Tusenvis av arter lever i tilknytning til slike trær, både av moser, sopp, lav, insekter, flaggemus og fugl – og flere av artene er truet av utryddelse, fordi gamle trær blir felt og forsvinner. Derfor er det viktig å registrere slike trær der de finnes.

For å få bedre informasjon om hvor gamle og grove lauvtrær finnes, har Fylkesmannen i Vestfold nå opprettet et prosjekt i Artsobservasjoner der nettopp DU kan registrere ikke bare eiker, men alle gamle, grove eller hule lauvtrær du kjenner til. Vi ønsker å oppfordre alle til å benytte denne muligheten til å registrere slike trær!

GROVE OG HULE EIKER er vedtatt som Utvalgt naturtype etter naturmangfoldloven og dersom man observerer slike eiker, er det spesielt viktig å notere ned omkrets (målt i brysthøyde, dvs. 1,3 m over bakken) og om treet er synlig hult. Da kan ditt funn være til stor nytte

i kartleggingen og forvaltningen av naturtypen.

Hvordan finne trær som er lagt inn

Gå inn på <http://artsobservasjoner.no/vekster/>. Velg "Vis funn" - "Øvrige innstillinger" Litt ned på Sida, "Velg et formål": Velg "Gamle, grove eller hule lauvtrær". Trykk eventuelt på blå skrift øverst: "år: 2011" for å fjerne den begrensningen og vise alle år.

Eik ved Brenndalsskarven i Siljan kommune

Velg ”Presentere funn” og videre for eksempel ”Funnliste”.

Eller, istedet for alt dette, gå direkte til: http://artsobservasjoner.no/vekster/uttag_obslista.asp?sifte=287

Hvordan legge inn trær selv

Først må du logge inn. Er du ikke registrert som bruker, velg ”Bli rapportør” og følg instruksjonene. Velg fanen ”Rapportere” og velg sted og eventuell medobservatør på vanlig måte, hjelp under ”Manual”. Trykk fanen ”Formål” og ”Velg et formål”: Velg ”Gamle, grove eller hule lauvtrær”. Velg ”Rapportere” og legg inn dataene, og lagre.

En mer effektiv metode hvis du har mye data å legge inn: Gå til fanen ”Excel med koordinater” og last ned regneark-malen, blå link midt på sida. Fyll ut dataene i arket, husk å velge ”Gamle, grove eller hule lauvtrær” under ”Hensikt”. Legg lista inn i Artsobservasjoner. Hjelp under ”Manual”.

Hvilke data bør komme med?

Det som minimum må med for å få lagt inn er sted, tid og art. I tillegg er det bra å legge inn følgende, listet etter viktighet:

Under Kommentarer:

Stammeomkrets eller diameter, målt på smaleste sted 130 cm over bakken eller lavere. Om treet er hult eller ikke (hult betyr at indre hulrom er større enn åpningen og åpningen er minst 5 cm). Størrelse og høyde over bakken for største eventuelle hull. Ca mengde av eventuell mold

Eik ved Steinknapp i Drangedal

inne i treet. Tilstand, er det friskt eller dødt. Eventuelle rødlistearter tilknyttet treet.

Under Biotop – liste:

Biotopen, f eks ”Blandingsskog”.

Under Biotop – beskrivelse:

For eksempel ”Nord for skogsbilvei, lysåpent”.

I tillegg er det verdifullt å legge inn bilder. Maks tre bilder. Bildene som kan legges inn er maks 640 pixler hver vei, så det er ikke nødvendig med noe kjempekamera. Legg inn bilde av hele treet og også av eventuelle hull eller rødlistede arter tilknyttet treet.

Veholteika i Skien

Vil du lese mer?

Direktoratet for naturforvaltning. 2012. Handlingsplan for hule eiker, 73 s.

Jordal, B. H. 2011. Styvingstrær og høstingsskog i Møre og Romsdal. Utbredelse, artsmangfold, påvirkning og forvaltning. - Rapport 2011:06. Fylkesmannen i Møre og Romsdal, Miljøvernavingdelinga, 55 s.

Sverdrup-Thygeson, A., Bratli, H., Brandrud, T. E. & Ødegaard, F. 2010. Faglig grunnlag for handlingsplan for hule eiker. - NINA Rapport 631. 30 s.

Sverdrup-Thygeson, A. & Bratli, H. 2011. Gamle løvtrær – biologiske oaser. I Hågvar, S. & Berntsen, B. (red). Norsk urskog og gammelskog, s. 169-181. Unipub forlag, Oslo.

Sverdrup-Thygeson, A., et al. 2011. Hule eiker – et hotspot-habitat. Sluttrapport under ARKO-prosjektets periode II. - NINA Rapport 710. NINA, 46 s.

KONKURRANSE

Trond Risdal

TBFs medlemmer inviteres til å delta i ny konkurranse.

Send forslag til norske og/eller latinske navn på de 8 artene til Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn, epost: tr-risda@online.no innen 1/11-2012. Gode løsninger belønnes.

Løsning og navn på vinnere presenteres i neste nummer av *Listéra*.

Bilde 1

Bilde 2

Bilde 3

Bilde 4

Bilde 5

Bilde 6

Bilde 7

Bilde 8

Konkurransen i *Listéra* 2011-2

Riktige svar var:

Bilde 1: Rome, Bilde 2: Strandsmelle, Bilde 3: Røsslyng, Bilde 4: Knoppsmåarve, Bilde 5: Tranehals, Bilde 6: Ryllik, Bilde 7: Strandkål, Bilde 8: Markfrytle.

Vinnere med 6 riktige ble: Guro Grasbekk Groven og Kjellaug Dorthe Nyhus.

Hederlig omtale med 5 riktige ble: Inger Marie Paulsen og John Olav Johnsen.

Vi gratulerer. Premier vil bli overlevert ved en passende anledning.

LIMONIUM-ARTENE

Thor A. Wiersdalen

En gang tidlig på 1990-tallet var Roger Halvorsen og undertegnede på en skjærgårdsekskursjon i Kragerø kommune. Vi kjørte rundt i båt og tok hovedsakelig for oss øyer og holmer.

På mange av disse vokste strand-risp, og mange nye lokaliteter blei observert. For øvrig så vi også andre interessante arter. I ettertid er det i tillegg observert marrispen; funnet er beskrevet i *Listéra* 2-2008.

Artene er ved første øyekast ganske like, men marrispen har større blad, tettere blomsterstandforgreining og blomstene synes å ha en mørkere blåfiolett farge. En kunne nesten få lyst til å kalle artene for ”havkystens røsslyng”.

Begge disse artene hører til hinnebegefamilien *Plumbaginaceae*. I vår flora kjenner vi hovedsakelig to slekter i denne familien: kollslekta *Armeria* og rispslekta *Limonium*.

Marrispen *Limonium vulgare*. Foto: Trond Høy

I kollslekta har vi fjærekoll, stor fjærekoll og snau fjærekoll.

I rispslekta har vi marrisp og strandrisp som det her skrives litt om.

Det finnes flere *Limonium*-arter i Middelhavsområdet, og vi kjenner til noen av dem gjennom tørka blomster i hagebutikkene.

MARRISP *Limonium vulgare*

Tidligere: *Statice limonium*

Marrispen blir omkring 15-30 cm høy. Den har en forgreina stengel som er glatt og nesten rund. Blada er glatte med utydelige sidenerver, er helranda og omvendt eggforma. Bladplata smalner jevnt av til stilken.

Blomsterkrona er blåfiolett i en åpen skjermkvast med hinneaktige støtteblad. Blomstene vender til ei side. Begerrøret er håra nederst. Blomstene kommer i juli og august.

Planta vokser på saltholdige og gjørmete havstrandenger og marskland. Den finnes på kysten av Østersjøen, Nordsjøen og Atlanterhavet. Dens nære slektninger vokser i Middelhavsområdet. I Sør-Sverige finnes den opp til Koster. Den har ikke vært funnet i Norge før Trond Høy oppdaget den på en holme i Kragerøskjærgården i 2008.

STRANDRISP *Limonium humile*

Tidligere: *Statice bahusiensis*

Planta blir fra 20 til 45 cm høy. Den ligner på marrisp, men stengelen er kanta og blada har tydelige sidenerver. Blada er en til to cm breie og stive. Støtteblada er broddspisse

Strandrisp *Limonium humile*

Foto: Norman Hagen

og med kjøl. Blomsten har håra begerrør helt til topps. Støvknappene er rødbrune. Strandrispen blomstrer i august.

Den finnes ganske sjelden på fuktig gruset/steinete og saltpåvirka mark. Og på berg og havstrandeng. I Norge finner vi den fra Oslofjorden til Skåtøy samt i Aust-Agder (Lillesand).

Kilder:

Schauer/Caspari: *Cappelens flora*. Norsk utgave ved Birger Grenager, 1982.
Stenberg/Mossberg: *Gyldendals store nordiske flora*, 2003.

B

Returadresse:

Telemark Botaniske
Forening
Postboks 25 Stridsklev
3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Pinsetider og Pinselilje, av <i>Sigrid Nordskog</i>	3
Nytt fra styret våren 2012	4
Klipp fra <i>Blyttia</i>	4
Vårtanker, dikt av <i>Nina Lervik</i>	5
Nabolagets ville vekster: Åkrenes, byens og tunets ørkesløse rapp, av <i>Anders Often</i>	6
<i>Thedgonia bellocensis</i> – parasitt på mørkkongsllys <i>Verbascum nigrum</i> – funnet i Norge, av <i>Kåre Homble</i>	10
Juniperus og menneskene, del 3: Juniperus og bonden, av <i>Anne Elisabeth Dahlseide</i>	14
Listera for 20 år siden: Nye funn av <i>Carex exstensa</i> Good., i Telemark, av <i>Thor A. Wiersdalen</i>	22
Kerberos og <i>Aconitum</i> , en historie for seg om en hund fra gresk mytologi med et snev av botanikk i sin historie, av <i>Roger Halvorsen</i>	25
Nabolagets tamme vekster: Thuja – planteslave – du, av <i>Anders Often</i>	32
Malte Jonny Andvik <i>Tremella mesenterica?</i> , av <i>Norman Hagen</i>	35
Skogstjernen – den hellige sjustjerneblomsten, av <i>Kristin Vigander</i>	36
Opprop: registrér gamle, grove og hule lauvtrær, av <i>Erik Johan Blomdal</i> , <i>Magne Flåten</i> og <i>Anne Sverdrup-Thygeson</i>	38
Konkurransen, av <i>Trond Risdal</i>	41
<i>Limonium</i> -artene, av <i>Thor A. Wiersdalen</i>	42